

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De echte en de virtuele divan

Enkele psychoanalytische reflecties

MARC HEBBRECHT

Met de nieuwe communicatietechnologieën is onze wereld uitgebreid. Naast de externe, de interne en de transitionele werkelijkheid is er nu ook de virtuele realiteit. In de virtuele wereld is het mogelijk op gevaarlijke plaatsen te komen, te doden en gedood te worden, lief te hebben en geliefd te worden, te spelen zonder dat dit onmiddellijke consequenties heeft voor de overleving en de autobiografie van de persoon. Virtuele realiteit is werkelijk en onwerkelijk tegelijk; wat er zich afspeelt, gebeurt niet echt. In het omgaan met de virtuele realiteit keert het Ik zich af van zijn gewone interesses zonder de realiteitstoetsing op te geven (Leclaire 2003).

Vooraleer de vraag te beantwoorden of de echte divan nog een plaats heeft in het huidige internettijdperk, kunnen we ons afvragen welk belang de divan heeft voor het analytische proces. Ogden (1996) bespreekt drie aspecten van de psychoanalytische techniek, namelijk het gebruik van de divan, de vrije associatiereguleer en de droomanalyse. Het kader en de techniek dienen volgens hem ten dienste te staan van het analytische proces zodat de analyticus maximaal receptief is voor onbewuste processen. Ogden werkt in principe altijd met de divan, zelfs bij frequenties van eenmaal per week! Hij voelt zich aldus meer op zijn gemak om rêverie toe te laten en een ruimte te creëren die het tot stand komen van een ‘analytische derde’ mogelijk maakt. Door het gezamenlijk en asymmetrisch ervaren van de ‘analytische derde’ komen analyticus en analysant in contact met de onuitgesproken en ongedachte aspecten van de innerlijke wereld van de analysant, om deze vervolgens te symboliseren en onder woorden te brengen. Hiervoor is het noodzakelijk dat beide analytische partners niet alleen beschikken over een rustige omgeving maar ook verzekerd zijn van absolute vertrouwelijkheid en privacy. Er zijn weliswaar omstandigheden waarbij de analyticus de divan niet kan gebruiken. Voor borderlinepatiënten bijvoorbeeld biedt de divan te weinig structuur.

Ter illustratie van het concept van de ‘analytische derde’ geef ik een eigen ervaring. Geruime tijd geleden, toen ik mijn eerste patiënten begon te analyseren op de divan, kreeg ik een lange man in analyse. Ik verweet mezelf dat ik een verkeerde divan had gekocht, niet aangepast aan de lengte van de man.

Mijn insufficiëntiegevoel over de divan was een intersubjectieve creatie die me intuïtief deed verstaan hoe de allereerste *holding*ervaring van de patiënt moet zijn geweest. Als kind van een onzekere moeder had hij het gevoel dat ze niet wist wat ze met hem aanmoest. Mijn gevoel dat de divan niet echt paste (een tegenoverdrachtelijke ervaring) kwam niet overeen met de fysieke werkelijkheid. De divan representeerde blijkbaar een aspect van het moederobject.

¶ *Het inbrengen van informatietechnologie
in de analytische setting*

Als de analyticus besluit technologie in de analytische setting in te brengen, kan dit het analytische proces faciliteren of afremmen. Er speelt steeds tegenoverdracht die te maken heeft met de psychodynamiek van de analyticus ofwel met iets ondraagelijks in de analysant dat via projectieve identificatie in de psyche van de analyticus wordt geëvacueerd.

In de eerste plaats lijkt het me noodzakelijk om het voornemen om van e-mail of van een webcam gebruik te maken, te verdragen en als een intersubjectieve analytische derde te beschouwen, dus als een creatie van twee onbewustes: dit van de analysant en dit van de analyticus. Kenmerkend voor de psychoanalytische werkelijkheid is dat de dingen niet op het moment zelf duidelijk zijn maar pas achteraf begrijpbaar worden. Wijst het inbrengen van technologie op een neiging om af te koelen, te dehumaniseren, het gevoel weg te duwen? Zijn haatgevoelens nog niet onderkend?

De enorme versnelling van de communicatie is typisch voor ons internet-tijdperk. De onmiddellijkheid van onlinecommunicatie, het desinhiberende effect dat zorgt voor een snelle zelfonthulling, het gebrek aan zichtbaarheid van diegene met wie bijvoorbeeld via MSN gechat wordt — al deze factoren dragen bij tot het verheven van overdrachtsverschijnselen. In dit verband komt het artikel van Gabbard (2001) in mijn herinnering waarin hij het concept <cyberpassion> lanceert: steeds meer patiënten ageren een erotische overdracht uit via het internet en nemen hierbij vaak een aparte <online-identiteit> aan. Door te e-mailen kan de analysant op elk ogenblik als het ware bij de analyticus binnenvallen en de illusie van onafscheidelijkheid in stand houden. Op die manier controleert hij de analyticus.

Het internet biedt niet alleen aan patiënten nog ongekende mogelijkheden tot ageren maar maakt het de analyticus bijzonder moeilijk privacy en confidentialiteit te garanderen. Al wat online verstuurd wordt, blijft in principe traceerbaar en identificeerbaar. Nadat een e-mailboodschap gelezen werd, kan de internetprovider nog een kopie van de informatie bewaren. Men hoeft niet zo handig te zijn om verwijderde boodschappen alsnog te herstellen. En het is niet uitzonderlijk dat informatie, bijvoorbeeld door een virus, bij de verkeerde persoon terechtkomt. De analyticus die videotherapie doet, is er nooit zeker van dat er alleen met de persoon in kwestie gecommuniceerd

wordt. Misschien zijn de partner en de kinderen toeschouwers van wat er in de analytische ruimte gebeurt. Een analyticus die in een ziekenhuis werkt, kan zijn werkgever het recht niet ontzeggen zijn internetcommunicaties te beoordelen. Kortom het inbrengen van internet in de psychoanalytische situatie plaatst de psychoanalyticus voor een netelig probleem.

¶ *Repliek op Marina Luymes: virtuele divan en tegenoverdracht*

Marina Luymes illustreert wellicht geheel onbewust hoezeer de analytische rol door de introductie van de moderne communicatiemiddelen in de psychoanalytische setting aan erosie onderhevig is.

Wanneer Luymes in haar denkbeeldige casus spreekt over het gebruik van de telefoon ben ik verrast hoe snel alles gaat. Verleiden de hedendaagse snelle communicatiemiddelen niet al te zeer tot het achterwege laten van reflectie over de ‘intersubjectieve analytische derde’, bijvoorbeeld over de vraag waarom de analyse via de telefoon voortgezet zal worden? Mijn vraag betreft vooral de tegenoverdracht. Valt het de therapeute moeilijk om afscheid te nemen van haar ambitieuze en beloftevolle analysante die in Amerika gaat werken en studeren? Is het niet erg ingewikkeld om de analyse op die manier te organiseren, rekening houdend met het tijdsverschil tussen Amerika en Nederland? De mogelijkheid in contact te blijven via de telefoon overschaduwde wellicht de aanvaarding van de realiteit van de separatie en de mogelijkheid patiënte naar een Amerikaanse collega te verwijzen. Wisten we maar meer over het therapeutische proces, dan werd mijn fantasie mogelijk bevestigd dat hier sprake is van een herhaling van een moeder-dochterdynamiek in de overdracht en de tegenoverdracht. Ik denk namelijk dat deze ondernemende jonge vrouw op een dieper niveau bij de analytica jaloezie en afgunst, maar ook nieuwsgierigheid, wekt. Menige moeder reageert te bezorgd en infantiliserend ten aanzien van haar talentvolle dochter die avontuurlijke oorden opzoekt.

De spanning en de verwachting, het anticiperen op het weerzien, de vreugde en het angstaanjagende, doen me ook denken aan wat er gebeurt tussen twee geliefden. Is er sprake van een niet voldoende onderkende erotische tegenoverdracht?

¶ *Internettechnologie als hulpmiddel bij psychotherapie en psychoanalyse*

Voor patiënten biedt internet vooral mogelijkheden om geïnformeerd te worden. Onze huidige patiënten willen weten wat psychoanalyse is, bij wie ze werkt, of ze effectief is en of het de moeite loont een psychoanalyse te ondergaan dan wel een andere psychotherapie. Waarom geven we niet aan wat de

risico's en de nevenwerkingen zijn en wat een psychoanalyse kost? Via e-mail kan op een weinig indringende manier een afspraak geregeld en een praktische vraag beantwoord worden.

Enkele maanden geleden stuurde iemand me een mail waarin hij vroeg of ik EMDR toepaste. Toen ik antwoordde dat ik psychoanalytische therapie deed, volgde een nieuwe vraag over het nut van psychoanalytische psychotherapie. We komen terug bij Ogden, die een technische modificatie verantwoord acht op voorwaarde dat ze bijdraagt tot het analytische spel tussen twee deelnemers, waarbij de innerlijke wereld van één deelnemer alle voorrang krijgt.

E-mail en internet beschouwen we in de eerste plaats als hulpmiddelen bij psychotherapie, niet als primaire dragers van een psychotherapeutische relatie. Ze vergroten de toegankelijkheid en kunnen in sommige gevallen het therapeutisch contact mogelijk maken met patiënten die een zeer grote angst hebben voor een persoonlijke ontmoeting. Met het aanwenden van deze technologische hulpmiddelen gaan echter non-verbale elementen en een wezenlijk deel van de persoonlijke ontmoeting verloren (Peterson & Beck 2003).

¶ *Besluit*

Het gebruik van internettechnologie binnen de psychoanalytische relatie kan niet los gezien worden van een visie op de psychoanalytische techniek. Het inbrengen van technologie opent mogelijkheden maar kan ook verband houden met tegenoverdrachtsproblemen die analyse behoeven. Is het niet vooral onze overwegende belangstelling voor de directe persoonlijke ontmoeting met de analysant in een zich verdiepende relatie die analytici ertoe heeft gebracht dit beroep te kiezen en afstand te houden van de informatica? Maar de tijd kan niet bevroren worden. Ook psychoanalytici zullen steeds meer gebruik maken van hun personal computer als 'window' op de externe wereld.

Literatuur

- GABBARD, G. O. (2001). Cyberpassion. *The Psychoanalytic Quarterly*, 70, 719-737.
- LECLAIRE, M. (2003). The 'mad scientists': psychoanalysis, dream and virtual reality. *International Journal of Psychoanalysis*, 84, 331-346.
- OGDEN, T. O. (1996). Reconsidering three aspects of psychoanalytic technique.

International Journal of Psychoanalysis, 77, 883-899.

- PETERSON, M. R. & R. L. BECK (2003). E-mail as an adjunctive tool in psychotherapy: response and responsibility. *American Journal of Psychotherapy*, 57, 167-181.